

Dr hab. Alicja Ungeheuer-Gołąb, prof. UR
Instytut Pedagogiki
Uniwersytet Rzeszowski
aungeheuer@ur.edu.pl

Recenzja rozprawy doktorskiej

pt. *Zrozumieć innego – twórcza edukacja inkluzyjna i międzykulturowa dzieci pięcio-, sześćioletnich, oparta na przekładzie intersemiotycznym tekstu literackiego przez teatralizację i wypowiedź plastyczną*
autorstwa Pani mgr Natalii Jeżewskiej,

napisanej pod kierunkiem Pani prof. dr hab. Katarzyny Krasoń

Recenzja napisana jest w celu wydania opinii, czy przedłożona do oceny rozprawa doktorska spełnia wymagania określone w ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2021 poz. 478 z późn. zm.).

Wybór tematu rozprawy

Rozprawa doktorska pt. *Zrozumieć innego – twórcza edukacja inkluzyjna i międzykulturowa dzieci pięcio-, sześćioletnich, oparta na przekładzie intersemiotycznym tekstu literackiego przez teatralizację i wypowiedź plastyczną* porusza kilka istotnych kwestii edukacyjnych. Podstawową wśród nich jest problematyka „innego”. Odniesiono ją do żywotnych zagadnień współczesności, jakimi są komunikacja międzykulturowa i niepełnosprawność. Wymiary te mają swoje ważne miejsce w szeroko pojętej edukacji małego dziecka. Wrażliwość na odmiennosc innych kultur jest obecnie niezbędną kompetencją egzystencji społecznej. Podobnie właściwe podejście do osób z niepełnosprawnościami stało się w ostatnich latach doniosłym i często akcentowanym aspektem życia w społeczeństwie. Rozumienie sytuacji „innego”, umiejętne podejście do jego spraw zgodnie ze wskazaniem edukacji inkluzyjnej jest więc jednym z podstawowych zadań stojących przed pedagogami wczesnej edukacji. Proces adaptowania dziecka do życia w zróżnicowanych społecznościach jest długotrwały i może odbywać się na różne sposoby. Jednym z nich jest wychowanie przez sztukę, korzystanie z różnych jej rodzajów – literatury, muzyki, teatru i innych.

Autorka złożonej do recenzji pracy zwróciła się ku obszarom literatury, teatru (teatralizacje) i plastyki, słusznie zakładając, że są to ekspresje właściwe dla dzieci w wieku pięciu i sześciu lat. W tym okresie rozwoju dziecko chętnie wyraża się poprzez te właśnie działania artystyczne. Tak samo słuszne jest wykorzystanie idei przekładu intersemiotycznego. Dzięki niemu proces edukacyjny staje się ciekawszy i bliższy wychowankowi, gdyż przekład znaków jest jedną z cech wczesnych kontaktów dziecka z kulturą. Wybór tematu jest zatem odpowiedni nie tylko ze względu na wagę stawianych w rozprawie problemów, ale także z uwagi na obecną sytuację społeczną kształconych i wychowywanych dzieci. W obliczu poważnych zmian politycznych, kulturowych, społecznych, jakie niesie ze sobą współczesność (konflikty wojenne w pobliżu polskiej granicy), wychowanie podejmujące kształcenie wrażliwości na odmienności kulturowe i niepełnosprawności jest jak najbardziej zasadne.

Struktura pracy i podstawowe tezy

Struktura rozprawy nie budzi zastrzeżeń. Praca zbudowana jest z wprowadzenia, pięciu bardzo dobrze uszczegółowionych rozdziałów, podsumowania, podziękowania, bibliografii, spisów schematów, tabel i wykresów oraz bogatego aneksu. W rozprawie brakuje streszczenia. Całość wraz z aneksem liczy 656 stron.

Praca ma charakter teoretyczno-empiryczny. W trzech rozdziałach części teoretycznej Autorka ujęła podstawy tematu. W rozdziale I (*Sztuka i kultura w edukacji małego dziecka – działania literaturą, teatrem i plastyką w ujęciu literatury przedmiotu*, s. 11–73), zbudowanym z sześciu paragrafów, kolejno przedstawiła ściśle powiązane z tematem pracy zagadnienia kultury i sztuki w edukacji małego dziecka. W rozdziale II (*Rozwijanie potencjału twórczego dziecka poprzez swobodną ekspresję*, s. 74–91), składającym się z trzech podrozdziałów, odniosła się do potencjału twórczego dziecka – zjawiska swobodnej ekspresji, postawy twórczej, znaczenia myślenia dywergencyjnego. Rozdział III (*Zrozumieć innego – o edukacji międzykulturowej w przedszkolu*, s. 92–122) podzielony jest na cztery części i zawiera omówienie podstawowych pojęć tematu, takich jak edukacja wielokulturowa, międzykulturowa, inkluzyjna oraz problematyka Innego i Obcego odnosząca się do osób odmiennych kulturowo i z niepełnosprawnością w świetle edukacji międzykulturowej. Metodologię badań Badaczka zaprezentowała w rozdziale IV (s. 123–145), gdzie zarysowała podłoże metodologiczne swoich eksploracji, które odpowiada etapom badań realizowanych w naukach społecznych (omówiono cele i przedmiot badań, sformułowano problemy i hipotezy badawcze oraz ustalono zmienne).

Część empiryczna (rozdz. V: s. 146–475), licząca ponad 300 stron, odzwierciedla kolejne etapy przeprowadzonych badań. Najpierw Autorka zaprezentowała 19 „spotkań”, podczas których realizowane były działania badawcze. Następnie przedstawiła analizy danych zebrane według sformułowanych w części metodologicznej problemów badawczych.

Rozprawa obudowana jest bogatymi źródłami z zakresu pedagogiki ogólnej, elementarnej, specjalnej, literatury dziecięcej, psychologii rozwojowej i społecznej, wychowania przez sztukę, zebranymi w bibliografii liczącej 305 pozycji.

Aneks obejmuje narzędzia wykorzystane w badaniach, ilustracje wykonane przez badanych oraz wyniki surowe.

Z treści pracy wynika, że podstawowe tezy dotyczą potrzeby realizowania działań z zakresu wychowania przez sztukę (tu Autorka odwołuje się do publikacji Herberta Read, Józefa Górniewicza, Urszuli Szuścik, Katarzyny Krasoń, Krystyny Pankowskiej, Alicji Ungeheuer-Gołąb, Teresy Kołodziejkiej), budujących postawę wrażliwości na „innego” w kontekście edukacji międzykulturowej i niepełnosprawności. Pani mgr Jeżewska wskazuje ważną rolę nauczyciela w kształtowaniu postawy wrażliwej na dialog międzykulturowy i otwartości na osoby z niepełnosprawnościami. Podłożem badań jest głębokie przekonanie Autorki o tym, że „inność nie jest gorsza, niezrozumiała i odległa, ale bliska, zrozumiała i zadziwiająca” (s. 8).

Zaproponowana metoda pracy z tekstem literackim wykorzystująca elementy dramy, teatralizacji i plastyki wynika z założenia, że przekład intersemiotyczny może stanowić formę wychowania przez sztukę (Ungeheuer-Gołąb, Krasoń), a postawa twórcza jest komponentem samoedukacji (Kołodziejka). Obcowanie ze sztuką poprzez słuchanie tekstów i ich interpretację w działaniach artystycznych uznaje Doktorantka za stymulator całościowego rozwoju dziecka.

Merytoryczna opinia na temat treści rozprawy

W trzech rozdziałach teoretycznych Doktorantka przedstawiła filozoficzno-metodyczne podłoże podjętych badań. Aby określić zagadnienia istotne dla pola badań, Badaczka wychodzi od rozważań dotyczących definiowania sztuki, sięgając do myśli Arystotelesa (rozdział I). Przywołuje stanowiska Ireny Wojnar, Grzegorza Żuka, Victora Lowenfelda, Lamberta W. Brittaina, Ernesta Gombricha, Umberto Eco. Nawiązuje do pojmowania sztuki jako ludzkiej ekspresji, w tym ekspresji dziecka. Zarysowuje w ten sposób własne stanowisko wobec opracowywanego zagadnienia, uznając dziecko za twórcę i przypisując jego dziełom znamiona sztuki (Stefan Szuman, Urszula Szuścik). W tej części podjęto też rozważania na temat pojęcia

kultury, a w niej miejsca sztuki i działalności dziecka. Autorka odnosi się do refleksji Jana Białostockiego, Antoniny Kłoskowskiej, Zygmunta Baumana, Alfreda Kroebera, tworząc dość solidne podstawy teoretyczne dalszych rozważań.

Rozdział jest dobrze uszczegółowiony i w jego sześciu częściach wyjaśniono takie zagadnienia jak: odbiór tekstu literackiego przez dziecko w wieku przedszkolnym, metafora w kontekście funkcji tekstu i potrzeb dziecka, przekład intersemiotyczny, teatr, drama i techniki plastyczne. Obszary te Autorka stara się opisać na tle cech dziecięcego odbioru sztuki i pracy pedagoga. Podłoże teoretyczne rozważaniom dają prace Herberta Reada, Marii Kielar-Turskiej, Marii Przetacznik-Gierowskiej, Zofii Adamczykowej, Katarzyny Krasoń, Alicji Ungeheuer-Gołąb, łączące zagadnienia wychowania przez sztukę, pedagogiki, psychologii i literaturoznawstwa. Daje to dość szeroki kontekst pracy z metodami pozawerbalnymi posługującymi się przekładem intersemiotycznym.

Wychodząc od pojęcia i znaczenia metafory, Doktorantka dokonuje przeglądu typologii funkcji dzieła literackiego cytując ich rodzaje: funkcję poznawczą, kształcącą, estetyczną i wychowawczą. Następnie przywołuje podział według Jana Czechowskiego, słusznie uwzględniając funkcje: ludyczną, kompensacyjną i terapeutyczną. W odniesieniu do tematu rozprawy właściwe jest ponadto uwzględnienie potrzeb czytelnicznych dziecka, przywołanych za Alicją Baluch i Alicją Ungeheuer-Gołąb. Nieco brakuje zasygnalizowania refleksji Jolanty Ługowskiej, zwłaszcza że praca dotyczy poezji. W podrozdziale zatytułowanym *Kontakt z dziełem literackim odpowiedzią na prezentowaną modalność dziecka* przedstawiono zjawisko wrażliwości polisensorycznej dziecka i potrzebę uruchomienia wielu sensorycznych kanałów odbioru. Refleksje K. Krasoń, W. Limont, J. Grochulskiej, A. Ungeheuer-Gołąb oraz badaczy zagranicznych Theodore Christova i Howarda Gardnera pozwoliły na zdefiniowanie tej sfery jako ważnej dla kontaktów dziecka z literaturą. Istotną częścią jest podrozdział poświęcony przekładowi intersemiotycznemu, gdyż mgr Natalia Jeżewska odwołuje się do niego w badaniach jako opisującego metody pracy z tekstem. W tej części pracy nawiązuje do wielu teoretyków i praktyków, którzy sami tworzyli lub opisywali teoretycznie zasady przekładu intersemiotycznego. Do ważnych publikacji, na których opiera swą refleksję Doktorantka, należą teksty J. Cieślakowskiego, J. Polakowskiego, S. Wysłouch, oraz wnioski z badań K. Krasoń, B. Dyduch, E. Dutki. Można by tu ponadto dodać niektóre rozważania Ungeheuer-Gołąb. Szkoda, że Badaczka zapomniała o kanonicznym w tej tematyce tekście Alicji Baluch pt. *Poezja współczesna w szkole podstawowej*.

W pracy pojawia się paragraf poświęcony edukacji teatralnej. W przeciwieństwie do dramy (o której też jest mowa), teatr dziecięcy jest zapomnianym terytorium zarówno w

refleksji naukowej, jak i praktyce pedagogicznej. Autorka korzysta z prac Katarzyny Krasoń, Krystyny Nowak-Wolnej, Marii Królickej, Bogny Fastyń, by przedstawić funkcje teatru dziecięcego i niektóre małe formy teatralne. Uważam, że opis zjawiska teatru jest dość powierzchowny, ponieważ ten rodzaj sztuki charakteryzuje bardzo szerokie spektrum możliwości opisu, refleksji, wniosków. Zabrakło powiązania z refleksją antropologiczną czy psychologiczną, które w przypadku teatru dziecięcego pogłębiają możliwości opisu (polecam pracę zbiorową pt. *Dziecko i teatr w przestrzeni kultury* t. 1 i 2, pod red. G. Leszczyńskiego i M. Karasińskiej czy artykuł A. Ungeheuer-Gołąb pt. *Między „naprawdę” a „na niby”. O zabawie dramatycznej jako formie proteatralnej*). W tym samym podrozdziale omówiono zjawisko dramy, słusznie przywołując nazwiska Krystyny Pankowskiej, Kamili Witerskiej, Doroty Heathcote, dzięki czemu Doktorantka mogła przedstawić różne typy dramy i metody dramowe. Zwróciła też uwagę za K. Pankowską na relację między dramą a zabawą dziecka. Jednak na stronie 57 po wcześniejszym cytowaniu myśli polskich badaczek czytamy: „Nad dramą pochylał się też Brian Way...”. Wydaje mi się, że nazwisko angielskiego pedagoga teatralnego powinno wybrzmieć nieco wcześniej, gdyż nie zajmował się dramą „też”, ale był jednym z pierwszych, o ile nie pierwszym praktykiem teatralnym, który łączył teatr z pedagogiką i nauczaniem. Jego praca pt. *Drama w wychowaniu dzieci i młodzieży* ukazała się w polskim tłumaczeniu w roku 1995 (wyd. ang. 1967) i dało asumpt to rozwinięcia się teorii dramy w polskiej dydaktyce.

W dalszej części I rozdziału omówiono techniki plastyczne w powiązaniu z interpretacją tekstu literackiego. Tytuł poświęconego tej kwestii podrozdziału brzmi interesująco, bo Autorka zapowiada, że dzieło plastyczne, podobnie jak wcześniej drama, będzie polem interpretacji tekstu. Postanawia zatem „włączyć w zakres oddziaływań literackich przekodowanie jego treści [tekstu literackiego – kom. AUG.] na język zarówno teatralny, jak i wizualny” (s. 63). Zwrócono uwagę na specyfikę aktywności plastycznej dzieci, stadia ich rozwoju plastycznego i wskazano znaczenie plastycznych działań najmłodszych dla realizacji potrzeby wyrażania siebie. Podejście reprezentowane przez mgr Jeżewską koresponduje z właściwym stanowiskiem wobec dziecięcej aktywności twórczej. Dziecko jest tu ukazane jako aktywny twórca i wrażliwy uczestnik procesu wychowania przez sztukę. Badaczka skorzystała z myśli Stefana Szumana, Viktora Lowenfelda, Lamberta W. Brittaina oraz współcześnie tworzących badaczek: Hanny Krauze-Sikorskiej, Urszuli Szuścik, Kingi Łapot-Dzierwy i in.

W rozdziale II (*Rozwijanie potencjału twórczego dziecka poprzez swobodną ekspresję*) Autorka wychodzi z założenia, że wszystkie dzieci rodzą się z potencjałem twórczym. Zaznacza przy tym, że istnieją w tej kwestii rozmaite stanowiska. Koncentruje się na ekspresywnej

naturze dziecka, widząc w niej źródło jego twórczej aktywności, indywidualności, rozumienia i eksplorowania świata. Refleksje te świadczą o dużym zrozumieniu osoby dziecka i jego potrzeb związanych z wyrażaniem siebie przez twórczą aktywność. W tej części Doktorantka korzysta nie tylko z myśli polskich badaczy – Stanisława Popka, Edwarda Nęcki, Marii Przetacznik-Gierowskiej, Katarzyny Krasoń, ale odwołuje się też do myśli zagranicznych naukowców: Teresy Amabile, Mihaly'ego Csikszentmihalyi, Caroline Sharp, Hannah Mills i in. Nawiązuje do koncepcji Joya Paula Guilforda i przedstawia ważną funkcję myślenia dywergencyjnego. Zarysowanie tych kontekstów nadaje wywodowi walor naukowości i osadza podjęte badania w europejskim dyskursie o kreatywności dziecka.

Temat ekspresji wymusza zapoznanie się z psychologicznymi aspektami tego zagadnienia. Stąd kolejne części dysertacji zawierają myśli teoretyków, którzy zajmowali się kreatywnością i postawą twórczą. Rozważania te stają się istotne w kontekście zaplanowanych i przeprowadzonych badań, w których istotne miejsce zajmuje dziecięca aktywność o charakterze twórczym.

Przedstawione wyżej rozdziały pracy są „wprowadzeniem” do dalszych teoretycznych rozważań, które poruszają tematykę międzykulturowości, edukacji inkluzyjnej i postaw wobec odmienności. Wymienione kategorie zostały poddane wnikliwej analizie teoretycznej i eksperymentalnemu badaniu.

Rozdział III (*Zrozumieć innego – o edukacji międzykulturowej w przedszkolu*) podejmuje bardzo istotny we współczesnym społeczeństwie problem „innego”, a więc obcego, nierozumianego, odmiennego w którejś z cech, które społeczność uznała za własne i niezmiennie, a więc bezpieczne. W tej części pracy omówiono pojęcie wielokulturowości i międzykulturowości. Zagadnienie wielokulturowości przedstawiła Autorka w perspektywie edukacji przedszkolnej, wykazując się rozumieniem potrzeby otwarcia na odmiennosc i włączania w ów proces dzieci. Opis skoncentrowany jest na problemie edukacji międzykulturowej w świetle refleksji Jerzego Nikitorowicza i Tadeusza Lewowickiego. Doktorantka kończy rozważania charakterystyką bajek międzykulturowych proponowanych do pracy z dziećmi w wieku przedszkolnym. Wydaje się, że oba te wątki powinno się rozdzielić i bajce oraz innym działaniom edukacyjnym poświęcić odrębną część pracy z uwagi na zbyt zróżnicowane treści tego fragmentu rozprawy. W dalszej części objaśniono pojęcie edukacji inkluzyjnej, która stanowi podłoże dla realizacji celów edukacyjnych założonych w pracy. Autorka wykorzystwała polskie i zagraniczne źródła, by zbudować wypowiedź przeglądową.

Podrozdziały zamykające część teoretyczną, pt. *Inny i Obcy – czyli o osobach odmiennych kulturowo i z niepełnosprawnością w świetle edukacji międzykulturowej* oraz

Komponenty postaw wobec innego, podobnie jak poprzednie części pracy, mają charakter przeglądowy, ale rzucają światło na zasadnicze dla tematu zjawisko osoby odmiennej czy to ze względu na kulturę, czy niepełnosprawność. Ponadto zwrócono uwagę na różnice semantyczne obydwu kategorii (Inny i Obcy). Autorka słusznie podkreśla konieczność zmiany postaw wobec „innego”. Sięga do badań psychologów, by nakreślić model i części składowe postawy (J. Kossewska, T. Mądrzycki, Z. Kazanowski, A. Pielecki, S. Mika i in.). Akcentuje złożoność procesu kształtowania się postaw i omawia specyfikę postaw osób sprawnych wobec niepełnosprawnych.

Całość wywodu teoretycznego ma raczej charakter przeglądowy i odtwórczy. Doktorantka tylko niekiedy wtrąca własną opinię, najczęściej zgadzając się z cytowanymi stanowiskami. Warto jednak zauważyć, że część ta spełnia potrzebę osadzenia prowadzonych badań na gruncie teoretycznym. Jednocześnie bowiem Autorka wykazała się znajomością podstawowych, ważnych poglądów, które składają się na bibliografię podjętego tematu.

Rozprawa ma charakter interdyscyplinarny i dotyczy bardzo zróżnicowanej wiedzy z zakresu: pedagogiki teatru, pedagogiki twórczości, pedagogiki sztuki, pedagogiki specjalnej, edukacji międzykulturowej, wychowania przedszkolnego oraz oddziaływań za pomocą literatury. Zebranie tak wielu dziedzin wymagało szczególnego rodzaju zainteresowań badawczych, wysokiej samodyscypliny i sporego nakładu pracy.

Jak pisze mgr Natalia Jeżewska, „nadrzędnym celem badań była zmiana postaw dzieci pięcio- i sześciolletnich w przedszkolu wobec odmienności kulturowej osób z niepełnosprawnościami oraz poza kanonem cielesności” (s. 8). Badania zostały prowadzone w strategii ilościowo-jakościowej i obejmowały złożone zagadnienie „twórczej pracy z dziećmi pięcio- i sześciolletnimi w przedszkolu w kontakcie z dziełem literackim o tematyce międzykulturowej i inkluzyjnej interpretowanym intersemiotycznie, w przekodowaniu jego wartości na język teatralizacji i sztuki plastycznej” (s. 123). Ową złożoność odzwierciedlają też sformułowane problemy badawcze i hipotezy. Badania podzielono na dwa obszary – badanie postaw oraz badanie twórczych kompetencji. Obydwa kierunki analiz wymagały bardzo starannie przygotowanej koncepcji badawczej, właściwie dobranych metod, technik i narzędzi, tym bardziej że badani byli w wieku pięciu, sześciu lat, czyli w okresie, gdy kształtują się dopiero ich poglądy na rzeczywistość.

Cele pracy (diagnostyczne, praktyczne i weryfikacyjne) określono właściwie, zgodnie z metodologią nauk społecznych (pedagogika). Podobnie wyznaczono hipotezy. Pierwszy problem główny badań jest złożony („Czy i w jaki sposób twórcza edukacja międzykulturowa i inkluzyjna dokonywana poprzez przekład intersemiotyczny tekstu literackiego o tematyce

międzykulturowej i inkluzyjnej, przekodowana na działania teatralizacyjne i sztuki wizualne modyfikuje postawy wobec inności kulturowej, niepełnosprawności i poza kanonem cielesności dzieci pięcio-, sześcioletnich w przedszkolu?” s. 126), co powoduje skomplikowanie badań, a później ich interpretację. Nasuwa się pytanie, czy nie lepiej byłoby podzielić zadanie na dwa odrębne (międzykulturowość / niepełnosprawność). Drugi problem główny („Czy i w jaki sposób twórcza edukacja międzykulturowa realizowana przekładem intersemiotycznym tekstu literackiego o tematyce międzykulturowej i inkluzyjnej przekodowana na działania teatralizacyjne i sztuki wizualne stymuluje myślenie dywergencyjne dzieci pięcio-, sześcioletnich?” s. 127), jest także złożony. Badaczka przygotowała problemy szczegółowe, dzieląc je na pytania diagnostyczne i weryfikacyjne. To pozwoliło na zachowania właściwego porządku, dokładności i rzetelności prowadzenia eksploracji. Procedura badawcza wymagała w tym wypadku sformułowania hipotez, dobrania zmiennych i wskaźników. Zadanie to zostało zrealizowane w skrupulatny sposób, dając, mimo tak szerokiego spektrum zagadnień, uporządkowany „system” badania.

Z uwagi na planowany eksperyment (zastosowana tu metoda badawcza) wykonane zostały pretest i posttest w grupie eksperymentalnej i dwóch grupach kontrolnych. Zadanie to koncentrowało się na technikach obserwacji i ankiety (kwestionariusz autorstwa N. Jeżewskiej – badanie przeprowadzono w formie ustnej), wykorzystano także analizę dokumentów oraz testy standaryzowane (oceny myślenia dywergencyjnego dziecka i profilu ruchowego dziecka K. Krason).

Doktorantka omówiła specyfikę podejścia badawczego i wykorzystane narzędzia, właściwie uzasadniając ich wybór i zastosowanie. Sposób organizacji badań jest uzasadniony i właściwie opisany. Doktorantka wykazała się wiedzą i odpowiednimi kompetencjami, by prowadzić badania naukowe w obszarze nauk pedagogicznych.

Rozdział V rozprawy (*Edukacja międzykulturowa i inkluzyjna oparta na przekładzie intersemiotycznym realizowana teatralnie i plastycznie – w świetle badań własnych*) zawiera bardzo bogaty materiał wyzyskany z przeprowadzonego eksperymentu. Omówienie wyników poprzedza jasno przedstawiona prezentacja etapów badań, opis badanej grupy i zobrazowanie struktury eksperymentu. W części początkowej zreferowano zajęcia, które zrealizowano w ramach eksperymentu pedagogicznego i wdrożono jako czynnik modyfikujący działanie edukacyjne. Prezentacja spotkań przeprowadzonych z badanymi pomaga w ocenie przedsięwzięcia i ujawnia bardzo interesujący materiał badawczy. „Sprawozdania” opatrzone są pracami plastycznymi dzieci. Dalej następuje prezentacja wyników badań podzielona według dwóch, założonych wcześniej, obszarów badawczych.

Jako czynnik eksperymentalny zastosowano warsztaty teatralne i plastyczne realizowane na podstawie tekstu literackiego w grupie eksperymentalnej. Łącznie przeprowadzono dziewiętnaście zajęć, w tym dziewięć z wykorzystaniem technik teatralnych i dziewięć z wykorzystaniem technik plastycznych oraz jedno łączące działanie teatralne i plastyczne. Na uwagę zasługuje rzetelne przygotowanie warsztatów z zastosowaniem przekładu intersemiotycznego, aktywności dramowych, ruchowych, plastycznych, werbalnych oraz stworzenie możliwości swobodnych reakcji słownych i emocjonalnych. Przygotowane warsztaty oceniam wysoko. Wykorzystano w nich cenną wiedzę z zakresu edukacji międzykulturowej i inkluzyjnej przekazaną za pośrednictwem utworu literackiego oraz włączono różnorodne ekspresje twórcze dziecka do realizacji zadania badawczego. Uwzględnienie w badaniu rozmaitych aktywności z jednej strony mogło utrudnić zebranie danych (wiele różnorodnych danych o różnym nasileniu), z drugiej pozwoliło wyczerpać ukryte w badaniu możliwości, dając cenne informacje o charakterze jakościowym. Włączenie do rozprawy zapisów przebiegu wszystkich warsztatów uważam za właściwe. Poza materiałem poznawczym, narracja pokazuje stosunek Doktorantki do procesu badania, sposób refleksji i wnioskowania.

Opis danych uzyskanych z badań jest przejrzysty, uporządkowany, wyraźnie określający efekty. Każda z części jest podsumowana wnioskiem, który pomaga w oglądzie badanego zjawiska. Dla jasnego przedstawienia danych skorzystano z zestawień tabelarycznych, wykresów słupkowych i liniowych. Materiał został poddany obliczeniom statystycznym. W celu określenia zależności między wynikami pretestu i posttestu zastosowano test chi kwadrat, a dla porównania niektórych wyników, wymagających tego typu wyliczeń, użyto testu *t* Studenta i testu Wilcoxon.

W odniesieniu do pierwszego obszaru badawczego niektóre hipotezy nie potwierdziły się. Pokazuje to, że tego rodzaju eksperyment jest metodą czułą i zawiera obszary, które wymagają jeszcze dopracowania, przemyślenia. Jednak w efekcie końcowym wynik daje pozytywną ocenę przedsięwzięcia, w wyniku którego otrzymaliśmy wiedzę na temat postępu lub zahamowania w kształtowaniu postaw wobec inności kulturowej i niepełnosprawności.

Dane otrzymane z badania obszaru drugiego w pełni udowodniły założone hipotezy. Wskazuje to na silne miejsce metody przekładu intersemiotycznego z użyciem artystycznych aktywności w procesie rozwijania myślenia twórczego dzieci.

Podsumowując:

- zauważam nieco braków w wywodzie teoretycznym dotyczącym przekładu intersemiotycznego, w tym metod pozawerbalnych (A. Baluch);
- ponadto część teoretyczną warto byłoby przemyśleć pod kątem refleksji, wniosków odautorskich;
- dużej uwagi wymaga styl i strona redakcyjna pracy (zdarzają się powtórzenia, niezręczności językowe, błędy interpunkcyjne i literowe).

W dzisiejszym czasie zagadnienia edukacji międzykulturowej, postaw wobec inności, w tym niepełnosprawności, są zjawiskami wołającymi o szeroki opis. Wykonane badania sytuują ten rodzaj działań edukacyjnych w ważnym miejscu polityki oświatowej. Szczególnie myśl, że o „Innym/Obcym”, jego sytuacji i kulturze, należałoby dowiadywać się na elementarnym poziomie kształcenia, jest bardzo cenna.

Wskazanie potencjału zmiany postaw oraz możliwości kształtowania i rozwijania twórczego myślenia powinno być współcześnie podstawą właściwie prowadzonej edukacji dziecka. Doktorantka, zajmując się tym tematem, wykazała dużą wrażliwość na sytuację „Innego/Obcego”, kwestię edukacji małego dziecka, rozwoju myślenia twórczego.

Konkluzja

Praca doktorska pt. *Zrozumieć innego – twórcza edukacja inkluzyjna i międzykulturowa dzieci pięcioletnich, sześciolletnich, oparta na przekładzie intersemiotycznym tekstu literackiego przez teatralizację i wypowiedź plastyczną* spełnia warunki stawiane tego typu rozprawom. Autorka wykazała się umiejętnością budowania strategii badawczej, analizy i syntezy danych, uogólniania zebranych informacji. Przedłożona praca ma charakter nowatorski i pozwala na dalsze poszukiwania naukowe.

Po poprawie stylistycznej i dopracowaniu części teoretycznej zebrany materiał badawczy nadawałby się do publikacji.

Stwierdzam, że rozprawa doktorska spełnia wymagania określone w ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2021 poz. 478 z późn. zm.).

Wnioskuje o dopuszczenie Pani mgr Natalii Jeżewskiej do dalszych etapów postępowania w sprawie uzyskania stopnia doktora.

Rzeszów, 24.06.2024 r.

Aliza Mpehewe-Gotz